

Temarecension: Miljöhistoria i Sverige – återblick och vitalisering

Den gröna vändningen. En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden

David Larsson Heidenblad

Nordic Academic Press, 2021, 270 s.

Att studera hur människan genom historien interagerat med sin omgivande och samtidigt genomkorsande natur – så kallade miljöhistoriska analyser – har sedan länge varit ett etablerat ämne internationellt. Alltsedan 2001 arrangeras återkommande europeiska konferenser vilka fick sin globala motsvarighet 2009. I andra länder finns det även forskargrupper, centra och hela institut som fokuserar på dessa frågor.¹ I Sverige har historiker med vilja att undersöka miljörelser, miljöbrott, miljöproblem, bruk av naturen samt socio-tekniska system i relation till miljö dock befunnit sig lite i marginalen av historieämnet under lång tid, trots en omfattande publicering (och ett stort intresse från studenter).² Professor Birgitta Odén och senare professor Sverker Oredsson var två tidiga pionjärer inom miljöhistoria, deras professorer var i ämnet historia. Odén och Oredssons gärningar har säkerligen bidragit till att just Lund, där David Larsson Heidenblad är verksam och har skrivit sin nya bok *Den gröna vändningen*, har haft en fin tradition av miljöhistoria – en tradition som vecklas ut i nya riktningar i och med den upplyftande bok som jag återkommer till nedan.

I Odéns och Oredssons anda kom under 1970- och 1980-talen forskare som Lennart J. Lundqvist, Lars Lundgren, Evert Vedung och Arne Kaijser att fördjupa analysen av historiska miljöprocesser och senare även det näraliggande (och ofta överlappande) energiområdet.³ Dessa var sedan med att skapa utrymme på 1990-talet för en månghövdad generation forskare verksam inom olika men överlappande institutionella och i många fall tvärvetenskapliga områden så som teknik- och vetenskapshistoria (exempelvis Mattias Martinsson, Per Högselius, Jenny Palm, Per Lundin och Magnus Linderström)⁴, idé- och lärdomshistoria (Ebba Lisberg Jensen, Eva Friman, Jonas Anshelm, Erland Mårald, Christer Nordlund, Björn-Ola Linnér med flera)⁵ och historia (till exempel Eva Jacobsson, Inga Carlman, Per Lindquist, Olle Hagman, Katarina Leppänen, Martin Stolare, Magnus

Bergquist, Carl Holmberg)⁶ – men även statsvetenskap (till exempel Katarina Eckerberg och Åsa Knaggård)⁷, sociologi (till exempel Göran Sundqvist och Rolf Lidskog)⁸ samt medievetenskap (till exempel Monika Djerf Pierre, Camilla Hermansson)⁹.

Sverige var först i Norden med att inrätta en professur i miljöhistoria. Det var vid Umeå universitet som svensk miljöhistoria kom att etableras som ämne i början av 2000-talet och innehavaren av professuren blev Sverker Sörlin. Sedan dess har det i Sverige kommit en strid ström av avhandlingar och artiklar utan att analyserna tagit tydligt större plats inom historieämnet eller (ännu) genererat sammanhållna forskargrupper eller beständiga institut.¹⁰

Arbetet som Larsson Heidenblad gör genom sin blogg, understreckare i *Svenska Dagbladet* och föreläsningar på temat "hur du klarar att skriva en avhandling och överleva" innebär att han drar ett tungt lass i att popularisera miljöhistoriska studier i Sverige på ett sätt som påminner om den oerhört produktive Sörlin.¹¹ Denna förmåga och vilja att sprida miljöhistorisk kunskap till bredare lager i samhället är oerhört värdefull och något som historiker vore betjänta av att arbeta mer för (samt få tid och uppskattning för på universiteten). Genom att i sin nya bok föregå med gott exempel och faktiskt göra det han i en personlig ton efterfrågar framstår Larsson Heidenblad som en viktig intellektuell för att vitalisera miljöhistorisk forskning. Kanske kan det även bidra till att institutionalisera miljöhistoria som bred men sammanhållen forskningstradition de kommande åren?

I *Den gröna vändningen* exponerar Larsson Heidenblad en period i den svenska historien som kom att bli viktig flera decennier framöver. Inom historisk forskning har det sena 1960-talet framför allt analyserats med utgångspunkt i andra vågens feminism, en alltmer aktiv arbetarrörelse samt en medborgarrörelse som krävde mer demokratiskt inflytande över samhället. Mindre tid har ägnats åt att studera periodens energi- och miljöhistoria.¹² Åren är också en tid av uppvaknande för olika miljöproblem. Det är därför en period som förtjänar att analyseras ur olika historiska perspektiv och med många olika sorters källmaterial, inte minst för frågor som rör miljö, energi och klimat. Larsson Heidenblad gör allt detta i sin bok som är tvärvetenskaplig i all sin rikedom. Genom närläsningar av inflytelserika personers privata arkivsamlingar och organisationers tidskrifter får publiken syn på både strukturella och aktörsbaserade förändringar.

Inte minst anser jag att Larsson Heidenblad hittar helt rätt i studiet av Hans Palmstiernas korrespondens. Den delen är enligt min uppfattning bokens stora styrka. Med socialdemokraten Palmstierna illustreras både det strukturella "avslöjande" som aktörer likt Palmstierna gör vid denna tidpunkt – att industrisamhället har sina baksidor – men också de strukturella självklarheter som inte ifrågasätts i denna första väg av forskarkritik

i slutet av 1960-talet, nämligen kärnkraften. Palmstiernas böcker, föredrag och tidningskrönikor har stor påverkan i samtiden – inte minst för personer som Birgitta Hambraeus och Birgitta Dahl som kom att spela nyckelroller när hela det svenska samhället utsattes för grundläggande kritisk granskning utifrån kärnkraften några år in på 1970-talet. Resonemangen som här förs av författaren, med efterfrågan på bredare tvärvetenskapliga historiska läsningar av specifika tidsperioder, är väldigt bra. Det behövs fler omfattande historieundersökningar som visar på genomslag för att kunna omvärdera och lyfta in nya perspektiv på en viss tidsperiod. Samtidigt är inte spridning och genomslag enkelt att undersöka då det empiriska material som Larsson Heidenblad studerar främst skapats av någon form av elitaktörer varav en del (som Birgitta Odén) inte syns i offentligheten så mycket. En fråga att ställa sig i vidare forskning kanske kan vara om det finns en porös skiljelinje mellan kunskapsgenombrott och medvetandegenombrott. Till vilka spreds kunskapen och på vilket sätt skedde en medvetandehöjning som ledde till agerande? Här kanske ännu mer ”tvärläsande” av empiri från olika delar av samhället behövs där en specifik fråga, argument eller projekt följs.

I Larsson Heidenblads bok ser vi att så länge Palmstierna lyfte globala problembilder som befolkningsfrågan eller kärnvapenhotet och samtidigt menade att problemen skulle lösas med ny teknik, så var han ”hyllad” i alla läger, men när han kom in på miljörättvisa och lokala miljöstrider (samt några år längre in på 1970-talet var kritisk mot kärnkraften), då synliggjordes även miljöfrågornas ideologiska aspekter. Som läsare blir vi där och då kanske lite snuvade på den riktigt stora vändningen (ett medvetandegenombrott?) som kommer några år in på 1970-talet då energifrågorna hamnar i politikens centrum som en existentiell samhällsfråga samt blir en fråga för studiecirklar, valkampanjer, kulturevenemang, festivaler med mera.

Ett argument Larsson Heidenblad driver övertygande i denna bok är att det var personer som redan utövade stort inflytande som skiftade position och omskapade sig själva som kritiska intellektuella. Han argumenterar för att den gröna vändningen i Sverige skedde uppifrån, av en sorts elitaktörer, som tog till sig ny kunskap. Med denna nya kunskap fick de ett nytt kall. Hans analys av de sociala rörelsernas gräsrötter i fältbiologerna stödjer denna tes eftersom dessa inte ändrade sin värdegrund eller sina ageranden förrän frågorna kom till dem ”ovanifrån”. Larsson Heidenblad kan påvisa hur fältbiologerna var helt nöjda med att studera fåglar och vandra i berg tills de blev omvända av forskarauktoriteter. Forskning av undertecknad om Hannes Alfvén och Olle Lindström pekar också åt det hållet, att elitaktörer som ändrade sig fick stort genomslag vid denna tid. Men går den gröna vändningen att beskriva enbart ur ett sådant perspektiv?

Jag menar att det i denna argumentation baserad på viss form av arkivmaterial från just elitaktörer finns en del frågetecken. En fundering är att de många människor som jobbade i sociala rörelser inom miljöområdet redan var inflytelserika vid mitten av 1960-talet. Samer och älvräddare ledde till exempel en stor mobilisering mot vattenkraft under tidigt 1960-tal, vilket fick till följd att exploateringen av älvar först pausades och sedermera stoppades helt. Jonas Anshelm har i boken *Vattenkraft och naturskydd. En analys av opinionen mot vattenkraftutbyggnaden i Sverige 1950–1990* (1992) visat hur miljörörelsen lyckades rädda de fem kvarvarande fritt flödande älvarna efter hård strid.¹³ Just dessa år under 1960-talets första hälft skulle säkert kunna bli intressant genomlysta om det gjordes arkivstudier av några centrala aktörer inom till exempel vattenskraftsmotståndet, där de viktigaste gräsrotsaktörerna återfanns under denna tid. Här kan alltså Larsson Heidenblads resultat (och till viss del även mina egna studier) – att det var naturvetenskapligt skolade forskare som ”drev på” den gröna vändningen i slutet av 1960-talet – problematiseras genom studier av miljörörelsens ännu tidigare uttryck, med metoder och perspektiv hämtade från forskning om sociala rörelser.

Fram till perioden som undersöks i *Den gröna vändningen* har det skrivits ganska många övergripande och sammanhållna miljöhistoriska studier där en författare tar på sig det stora ansvaret att lägga samman olika empiriska undersökningar till en längre berättelse. Den som gjort detta med allra störst ackuratess i Sverige är Sverker Sörlin. En sådan sammanläggning av olika miljöhistoriska studier avseende perioden Larsson Heidenblad undersöker får vi dock vänta på ytterligare. Författaren nyttjar inte till fullo den tidigare miljöhistoriska forskningen om dessa år. Jag anser att boken skulle ha vunnit på om författaren hade gjort lite fylligare referat av tidigare svensk miljöhistorisk forskning, både för att ge ännu mer vidvinkel till samhällshistorien och för att visa på miljöhistorias potential att skildra och förklara övergripande samhällsskeenden. Nu kommer den svenska miljöhistoriska forskningen sporadiskt in i fotnoterna samt i slutet av boken i form av en kortare fördjupning. Det är klart att all forskning om en tidsperiod inte kan inkluderas, även då ambitionen är vidvinkelns, men det hade varit berikande om den tidigare forskningen hade synts och framför allt använts mer i analyserna. Ett värdefullt miljöhistorisk projekt för framtiden vore därför att ”visa upp” den svenska forskningen och den svenska politiska kronologin under dessa år för en bredare läsekrets. Kanske är det författarens nästa bidrag till historieämnet i Sverige?

Sammanfattningsvis har Larsson Heidenblad gjort en viktig och värdefull insats i att föra samman olika historiska traditioner och analysera

olika former av empiriskt material. Jag har ännu inte helt övertygats om att det av Larsson Heidenblad med flera lundakollegor lanserade ”kunskaps-historia” (vilket nu också ska få en centrumbildning i Linköping) är specifikt annorlunda som ämne/fält/metod/teori än idéhistoria, miljöhistoria eller teknik- och vetenskapshistoria. Det är dock en petitesse i sammanhanget. Som tvärvetenskaplig historiker (ibland talar jag till och med om mig själv som en odisciplinerad forskare) är jag entusiastisk inför alla som gör insatser för att rucka på gamla disciplinränsor i syfte att berika världen med fördjupade och relevanta historiska undersökningar. Inte minst skulle miljöhistoria som går över disciplinränsor vara betjänt av en sådan kraftsamling. Enligt min uppfattning behövs fler undersökningar som brett inkluderar olika sorters empiriskt material i en tolkning av inflytelserika tidsperioder precis så som Heidenblad gjort. En period som jag anser borde intressera miljöhistoriker alldeles extra är åren 1988–1992, en period som likt de år som avhandlas i denna bok också fick stora konsekvenser på efterföljande decennier.

Martin Hultman

Noter

- 1 Forskargrupper arbetar med dessa frågor bland annat i Bristol och Yale, medan forskningscentra finns vid universitetet i Tallinn och vid Australian National University i Canberra. Institut återfinns till exempel vid University of St. Andrews i Skottland.
- 2 För tidigare redogörelser i frågan läs t.ex. Katarina Eckerberg, Lars J. Lundgren, Uno Svedin & Sverker Sörlin, ”Från miljöforskning till forskning för hållbar utveckling” i *Vägar till kunskap. Några aspekter på humanvetenskaplig och annan miljöforskning*, Lars J. Lundgren (red.), Stockholm 2003; Gunnel Cederlöf, ”Kampen om naturen. Om miljöhistoria och politisk ekologi”, i *En helt annan historia. Tolv historiografiska uppsatser*, Samuel Edquist, Jörgen Gustafson, Stefan Johansson & Åsa Linderborg (red.), Uppsala 2004; Claes Bernes & Lars J. Lundgren, *Bruk och missbruk av naturens resurser. En svensk miljöhistoria*, Stockholm 2009; *Värna, värda, värdera. Miljöhistoriska aspekter och aspekter på miljöhistoria*, Erland Mårald & Christer Nordlund (red.), Umeå 2003.
- 3 T.ex. Lennart J. Lundqvist, *Miljövårdsförvaltning och politisk struktur*, Lund 1971; Lennart J. Lundqvist, *Sweden and Ecological Governance. Straddling the Fence*, Manchester 2004; Lars J. Lundgren, *Acid Rain on the Agenda. A Picture of a Chain of Events in Sweden 1966–1968*, Lund 1998; Evert Vedung & Magnus Brandel, *Vattenkraften, staten och de politiska partierna*, Nora 2001; Evert Vedung & Erik Klefbom, *Ozonbålet globalt, nationellt, lokalt*, Stockholm 2002; Arne Kaijser, ”Redirecting Power. Swedish Nuclear Power Policies in Historical Perspective”, *Annual Review of Energy and the Environment* 1992:1, s. 437–462
- 4 Mattias Martinsson, *Ozonskiktet och risksambället. En studie av den svenska politiska diskussionen rörande ozonskiktet 1968–1992*, Linköping 2001; Per Högselius, *Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence*, Basingstoke 2013; Jenny Palm, *Makten över energin. Policyprocesser i två kommuner 1977 till 2001*, Linköping 2004; Per Lunding,

- Bilsambället. Ideologi, expertis och regelskapande i efterkrigstidens Sverige*, Stockholm 2008; Magnus Linderström, *Industrimoderniteten och miljöfrågans utmaningar. En analys av LO, SAF, Industriförbundet och miljöpolitiken 1965–2000*, Linköping 2001.
- 5 Ebba Lisberg Jensen, *Som man ropar i skogen. Modernitet, makt och mångfald i kampen om Njakafäll och i den svenska skogsbruksdebatten 1970–2000*, Lund 2002; Eva Friman, *No Limits. The 20th Century Discourse of Economic Growth*, Umeå 2002; Jonas Anshelm, *Mellan frälsning och domedag. Om kärnkraftens politiska idehistoria i Sverige 1945–1999*, Eslöv 2000; Erland Mårald, *Svenska miljöbrott och miljöskandaler 1960–2000*, Hedemora 2007; Erland Mårald & Christer Nordlund, "Modern Nature for a Modern Nation. An Intellectual History of Environmental Dissonances in the Swedish Welfare State", *Environment and History* 2020:4, 495–520; Björn-Ola Linnér, *Att lära för överlevnad. Utbildningsprogrammen och miljöfrågorna 1962–2002*, Lund 2005.
 - 6 Eva Jakobsson, *Industrialisering av älvar. Studier kring svensk vattenkraftsutbyggnad 1900–1918*, Göteborg 1996; Inga Carlman, *Blåsningen. Svensk vindkraft 1973 till 1990*, Göteborg 1990; Per Lindquist, *Det klyvbara ämnet. Diskursiva ordningar i svensk kärnkraftspolitik 1972–1980*, Lund 1997; Olle Hagman, *Bilen, naturen och det moderna. Om natursynens omvandlingar i det svenska bilsambället*, Göteborg 1999; Katarina Leppänen, *Elin Wägner's Alarm Clock. Ecofeminist Theory in the Interwar Era*, Lanham 2008; Martin Stolare, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, Göteborg 2003; Magnus Bergquist, *En utopi i verkligheten. Kolonirörelsen och det nya sambället*, Göteborg 1996; Carl Holmberg, *Längtan till landet. Civilisationskritik och framtidsvisioner i 1970-talets regionalpolitiska debatt*, Göteborg 1998.
 - 7 Eckerberg m.fl. 2003; Åsa Knaggård, *Vetenskaplig osäkerhet i policyprocessen. En studie av svensk klimatpolitik*, Lund 2009.
 - 8 Göran Sundqvist, "Governing Unruly Technology. Swedish Politicians and Nuclear Power", i *Transformations of the Swedish Welfare State. From Social Engineering to Governance?*, Basingstoke 2012, s. 56–70; Rolf Lidskog, Rolf & Ingemar Elander, "Ecological Modernization in Practice? The Case of Sustainable Development in Sweden", *Journal of Environmental Policy & Planning* 2012:4, s. 411–27.
 - 9 Monika Djerf Pierre, *Gröna nyheter. Miljöjournalistiken i televisionens nyhetssändningar 1961–1994*, Göteborg 1996; Camilla Hermansson, *Det återvunna folkhemmet. Om tevejournalistik och miljöpolitik i Sverige 1987–1998*, Linköping 2002.
 - 10 För några exempel på avhandlingar under 2000-talet läs t.ex. Per Eliasson, *Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800–1875*. Lund 2002; Anders Hansson, *Kolets återkomst. Koldioxidavskiljning och lagring i politik och vetenskap*, Linköping 2008; Anna Åberg, *A Gap in the Grid. Attempts to Introduce Natural Gas in Sweden 1967–1991*, Stockholm 2013; Maja Fjæstad, "Ingenjörerna och miljön. Profession och debatt i Svenska Teknologföreningen 1965–1972", *Scandia* 2016:1; Martin Hultman, *Full gas mot en (o)bållbar framtid. Förväntningar på bränsleceller och vätgas 1978–2005 i relation till svensk energi- och miljöpolitik*, Linköping 2010; Ann-Sofie Kall, *Förnyelse med förbinder. Den riksdagspolitiska debatten om omställningen av energisystemet 1980–2010*, Linköping 2011; Fredrik Krohn Andersson, *Kärnkraftverkets poetik. Begreppsliggöranden av svenska kärnkraftverk 1965–1973*, Stockholm 2012; Josefin Larsson, *Aiming for Change. Intentional Communities and Ideology in Function*, Örebro 2004; Martin Wiklund, *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Eslöv 2006; Åsa Össo, *Nya vatten, dunkla speglingar. Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad i renkötselområdet 1910–1968*, Umeå 2014; Björn Lundberg, *Naturliga medborgare. Friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga*

Örnar 1925–1960, Lund 2018; Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, Lund 2016.

- 11 Läs t.ex. Sverker Sörlin, *Naturkontraktet. Om naturumgängets idéhistoria*, Stockholm 1991.
- 12 Även om det i ärlighetens namn ska sägas att energi- och miljöhistoria också har utforskats i ett tiotal avhandlingar och flertalet historiska böcker, varav en hel del är nämnda i fotnoterna ovan.
- 13 En aspekt som också utreds i Vedung & Brandel.